

VU Research Portal

De mondiale geopolitieke economie en de crisis van de elite

van Apeldoorn, Bastiaan

2019

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Apeldoorn, B. (2019). *De mondiale geopolitieke economie en de crisis van de elite*. Vrije Universiteit Amsterdam.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

prof.dr. E.B. van Apeldoorn

DE MONDIALE GEOPOLITIEKE ECONOMIE EN DE CRISIS VAN DE ELITE

prof.dr. E.B. van Apeldoorn

DE MONDIALE GEOPOLITIEKE ECONOMIE EN DE CRISIS VAN DE ELITE

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Global Political Economy and Geopolitics, aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam op 3 oktober 2019.

De Mondiale Geopolitieke Economie en de Crisis van de Elite

Prof. dr. E. Bastiaan van Apeldoorn

Mevrouw de Rector Magnificus,
Dames en Heren,

Op de terreinen waarmee ik mij als hoogleraar de komende jaren hoop bezig te houden, namelijk die van de mondiale politieke economie en de geopolitiek, is de wereld aan snelle veranderingen onderhevig. Om die veranderingen te kunnen duiden is historisch perspectief nodig. Laten we daarom terugkijken naar de vorige eeuw, de eeuw waarin ik, ook als onderzoeker, mijn formatieve jaren had. De 20^e eeuw was de eeuw waarin de kapitalistische moderniteit, met al haar innerlijke tegenstellingen, en via de meest vernietigende oorlogen, tot wasdom kwam.¹ Deze moderniteit bestaat enerzijds uit een sinds de laat 20^e eeuw steeds mondialer kapitalisme, en anderzijds uit een na de Tweede Wereldoorlog eveneens wereldomvattend geworden systeem van soevereine staten. Alle staten zijn soeverein en daarmee formeel gelijk. Toch is om met Orwell te spreken, de ene gelijkter dan de ander. In die zin heeft de kapitalistische moderniteit ook een geografische origine, zij is in de 20^e eeuw namelijk onlosmakelijk verbonden met de dominantie van de Verenigde Staten. Zo werd de twintigste eeuw de Amerikaanse eeuw.² De 20^e eeuw werd tevens de eeuw waarin het liberalisme – als politieke en economische ideologie en als stelsel van politieke en economische instituties die het kapitalistische systeem schragen – zowel zijn grootste nederlagen leed als ook zijn grootste triomfen vierde. De grootste triomf vierde het liberalisme, en dan met name de neoliberale variant er van, aan het einde van de vorige eeuw toen de kapitalistische vrije markteconomie zich hand in hand met de democratie over de hele wereld leek te verspreiden.³

We gaan nu bijna het derde decennium van de 21^e eeuw in. Eén ding lijkt zeker. De Amerikaanse eeuw is voorbij. Alhoewel de Chinese president Xi Jinping al wel heeft aangekondigd dat China een leidende, mondiale macht wil en zal worden, is het de vraag of er een Chinese eeuw voor in de plaats komt.⁴ Voorlopig is het beeld dat van toenemende geopolitieke turbulentie, conflict en chaos. Ook het neoliberalisme is, en al sinds enkele jaren, onmiskenbaar op zijn retour. Ook al wordt er nog veel liberaal beleid gevoerd, de consensus die daar onder lag is snel aan het afbrokkelen.⁵ Persoonlijk juich ik dat toe maar het is nog de vraag of we er iets beters voor in de plaats krijgen. Terwijl het neoliberale project duidelijk zijn legitimatie verloren heeft, komen sommige commentatoren en politicologen steeds meer tot de conclusie dat de liberale democratie zelf in een existentiële crisis verkeert.⁶

De wereld verandert snel en voorlopig niet ten goede (en ik laat hier de klimaatcrisis nog buiten beschouwing). Dit geeft mij, ons allemaal denk ik, zorgen over de toekomst. Daarmee voedt het ook mijn politiek engagement, de wil om er iets aan te doen. Maar het prikkelt zeker ook mijn wetenschappelijke nieuwsgierigheid, de wil om het te begrijpen. Alhoewel politiek en politicologie verschillende activiteiten zijn en als zodanig ook gescheiden moeten blijven, zijn op een dieper niveau het politieke engagement en de wetenschap voor mij wel onlosmakelijk met elkaar verbonden. Je kan de wereld immers wel willen veranderen maar om die wereld ook ten goede te helpen veranderen zul je haar eerst beter moeten begrijpen. Maar andersom geldt voor mij ook dat hoe meer je van de wereld begrijpt, hoe meer je die wil helpen veranderen. Het is mede vanuit politieke betrokkenheid dat ik politicologie ben gaan studeren, maar die studie heeft vervolgens ook dat engagement versterkt. Voor wie mijn naam wil doorgeven aan een zeker meldpunt: ik beken schuld. Ik ben een linkse (hoog)leraar. Ik ben niet de wetenschap in gegaan om de linkse boodschap te verspreiden maar ik ben wel linkser geworden door de wetenschap. Waarmee ik overigens niet wil suggereren dat dat een wetmatigheid is.

En het is vanuit dit kritische perspectief dat ik u in de rest van mijn oratie mee wil nemen langs mijn recente en toekomstige onderzoek op het terrein van de mondiale politieke economie en de geopolitiek, en hoe ik daarmee probeer een bijdrage te leveren aan het begrijpen van genoemde veranderingen. Ik zal dat doen in vier stappen. Ik begin met kort te schetsen hoe in mijn benadering mondiale politieke economie en de geopolitiek innerlijk met elkaar verbonden zijn. Ik zal hierbij de nadruk leggen op de rol van elites, elites die leidend zijn binnen de mondiale politieke economie maar die ook geopolitiek bedrijven. Waar elites – juist ook als politieke actoren – onder zowel sociologen en politicologen in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw als onderdeel van studies naar machtsstructuren in onze samenleving een belangrijk onderzoeksobject vormden, is in de neoliberale decennia daarna de wetenschappelijke aandacht hiervoor verslapt.⁷ Pas de laatste jaren zien we weer een voorzichtige wederopleving van elite-studies.⁸ Juist nu ongelijkheid zo'n belangrijk maatschappelijk thema is, is het nodig dat machtsongelijkheid, en hoe die samenhangt met sociaaleconomische ongelijkheid, weer centraal komt te staan in het werk van politieke wetenschappers. Immers, zo leren wij onze studenten vanaf dag één, politiek gaat over macht.

Vanuit dat perspectief zal ik dan vervolgens de contouren schetsen van wat ik noem de mondiale *geopolitieke* economie van de nu veel besproken liberale wereldorde, een orde die als een naoorlogs *elite*project te beschouwen is. Ten derde zal ik dan ingaan op de huidige crisis van die liberale wereldorde en beargumenteren waarom deze ook beschouwd kan worden als een crisis van de elite. Ten vierde en ten laatste zal ik beargumenteren hoe de studie van veranderende elitenetwerken en elite-strategieën, in antwoord op de huidige crisis, ons inzicht kan verschaffen in de processen die zullen bepalen hoe de toekomstige wereldorde eruit zal zien.

Mondiale Geopolitieke Economie

De leeropdracht van het door mij te aanvaarden ambt van hoogleraar luidt 'mondiale politieke economie en geopolitiek'. Dit is niet alleen een hele mond vol maar ook een niet zo gebruikelijke combinatie. Wat houden deze begrippen in en hoe zijn ze met elkaar verbonden? Mondiale politieke economie en geopolitiek kunnen zowel worden opgevat als bepaalde domeinen van kennis en daarbij horende benaderingen maar ook als datgene wat wij bestuderen, als 'objecten van studie'.⁹ Het is in de laatste betekenis dat ik in het navolgende zal spreken over dé mondiale politieke economie en dé geopolitiek.

Het begrip mondiale politieke economie heeft betrekking op de steeds verder gemonialiseerde kapitalistische wereldeconomie maar impliceert ook dat deze economie inherent politiek is. Eén manier om dit te begrijpen is het inzicht dat zelfs de meest vrije markt niet zonder staat kan. Sterker nog: het is de staat die de markteconomie vrij gemaakt heeft en houdt.¹⁰ Meer dan dat zij de markt ordent, maakt de staat de markt. Omgekeerd kan de staat ook niet functioneren zonder een goed draaiende economie. Die afhankelijkheid geeft het kapitaal, in het bijzonder het mobiele kapitaal, of preciezer gezegd de eigenaren en managers daarvan, ook een bevoorrechte positie om het beleid te beïnvloeden. In het kapitalisme is economische beschikkingsmacht, maar daarmee ook de politieke macht, ongelijk verdeeld en machtsongelijkheid structureel. Het in de 19^e eeuw ontstane klassenbegrip heeft mijns inziens in de 21^e eeuw zeker niet aan relevantie ingeboet. In een wereld waarin 26 miljardairs evenveel bezitten als de 3,7 miljard mensen die tezamen de armste helft van de wereldbevolking vormen lijkt me dat eigenlijk evident.¹¹

In de politicologie is er al sinds de jaren '50 een discussie over wie het nu eigenlijk voor het zeggen heeft in de moderne liberale democratie, *Who rules?* Misschien verrassenderwijs is er geen enkele politicoloog die antwoordt: het volk. Het klassieke debat gaat over de vraag of er elkaar beconcurrerende elites zijn of dat er vooral één enkele,

zogenaamde machtselite is, om de klassieke term te gebruiken van de beroemde Amerikaanse socioloog C. Wright Mills.¹² Ik denk toch echt vooral dat laatste. Mills beschreef hoe ongelijk de Amerikaanse samenleving in de jaren '50 was, hoe belangrijke posities bezet werden door mensen met een zelfde achtergrond, die in hun onderlinge netwerken een machtselite vormden. Maar de Amerikaanse samenleving van toen was, net als de meeste Europese samenlevingen, veel gelijkter dan die van nu. In het tijdperk van de globalisering is Mill's *power elite* een *super power elite* geworden, met een ongekennde concentratie van rijkdom en macht, twee grootheden die elkaar versterken: economische ongelijkheid vertaalt zich in politieke ongelijkheid en omgekeerd.¹³ De elite zelf is geglobaliseerd, is deels transnationaal en mondiaal geworden, beschikkend over transnationaal mobiel kapitaal en geïntegreerd in mondiale netwerken waarin belangen van multinationals en mega-banken verknoopt zijn met het maken van zowel nationaal als internationaal beleid. In die zin is er dus nu een mondiale machtselite, door sommigen ook omschreven als een transnationale kapitalistische klasse.¹⁴

De macht van de machtselite is zeker niet absoluut of compleet. Juist vanuit een klassenperspectief kunnen we, in plaats van het beeld van een elite tegenover een amorfe massa, zien hoe de macht ook van onderop uitgedaagd kan worden. Het bestaan van een machtselite wil evenmin zeggen dat er geen onderlinge verdeeldheid kan zijn. Er zijn wel degelijk scheidslijnen te ontdekken. Maar ondanks deze potentiële fricties is, zeker als we ons beperken tot de Westerse wereld, de sociale afstand tussen deze elite en de rest van ons groter dan ooit en groter dan tussen verschillende groepen binnen deze elite. Een Franse en een Amerikaanse *CEO* van een willekeurige grote multinational hebben meer met elkaar gemeen dan met hun gemiddelde landgenoot.

Voor de mondiale machtselite lijken nationale grenzen in die zin dus nauwelijks te bestaan. Echter, vanuit een ander perspectief bedriegt die schijn. Geopolitiek, wat betrekking heeft op de ruimtelijke

dimensie van machtsprocessen, is niet iets van voor het tijdperk van globalisering maar juist ook met de (neoliberale) globalisering nauw verweven. Enerzijds is er één kapitalistische wereldeconomie waarin het kapitaal voortdurend grenzen opzoekt en vervolgens slecht. Anderzijds ziet wat John Agnew de moderne geopolitieke verbeelding noemt de wereld als een mondiale context waarin soevereine staten strijden om de macht.¹⁵

Ook in het tijdperk van globalisering blijft de in de 19^e eeuw ontwikkelde natiestaat normatief en empirisch de dominante politieke eenheid. De verdeling van de wereld in nu 193 onafhankelijke staten komt daarbij het kapitaal juist goed uit, want dat kan daarmee landen en nationaal beleid tegen elkaar uitspelen. Maar omdat binnen een kapitalistische wereldeconomie landen zich ongelijk ontwikkelen kunnen er ook geopolitieke rivaliteiten ontstaan die de kapitalistische eenheid ondermijnen.¹⁶ Als China de macht van de VS uitdaagt is dit ook een probleem voor het Amerikaanse kapitaal dat met die laatste staat nauw verbonden is. Apple, Amazon, Exxon Mobil en Goldman Sachs zijn zo groot en winstgevend mede omdat ze de Amerikaanse staat, en haar financiële en militaire macht, achter zich hebben.¹⁷ Daarom is geopolitiek niet alleen een zaak van staten en van politici en militairen die zich bezig houden met het zogenaamde landsbelang – maar zeker ook van economische elites, voor wie er veel op het spel staat. Dit tegenstrijdige geheel van kapitalistische éénheid en politieke fragmentatie – van één wereldmarkt én soevereine staten met vaak botsende belangen: een mondiale geopolitieke economie – zien we dus ook terugkomen in de ideeën en strategieën van deze (machts)elites, elites die transnationaal maar tegelijkertijd ook nationaal ingebed zijn.¹⁸ Dus waar we op één niveau van abstractie kunnen spreken van een mondiale machtselite, zien we op een ander niveau toch vooral een Amerikaanse elite, die bijvoorbeeld tegenover een Chinese machtselite kan komen te staan. Laten we om dit concreter te maken kijken naar wat ik de mondiale geopolitieke economie van de liberale wereldorde noem, een wereldorde die

bovenal het project is geweest van een transnationaal georiënteerde maar bovenal Amerikaanse economische elite.

De mondiale geopolitieke economie van de liberale wereldorde

In de tweede helft van de 20^e eeuw werd de politieke economie steeds mondialer, dat wil zeggen dat interacterende economische en politieke processen zich steeds meer over nationale grenzen heen voltrekken in een mondiaal geïntegreerd kapitalisme waarin het geldkapitaal 24/7 virtueel over de aardbol flitst en productie- en waardeketens zich over hele continenten uitstrekken.

Van dat laatste is uw iPhone in uw broekzak, nu hopelijk op 'stil', misschien wel het meest iconische voorbeeld (zie figuur 1). Van Congo tot Californië creëren hele verschillende groepen arbeiders waarde voor wat uiteindelijk voor circa 800 euro per stuk verkocht wordt. Volgens de meeste schattingen is hiervan ongeveer 40 % - van de uiteindelijk verkoopprijs dus – winst voor Apple en zijn aandeelhouders.¹⁹ Het blijvende inzicht van Karl Marx hier is dat al deze arbeiders 'achter hun ruggen om' – de "cresseurs", oftewel gravers, in de kobaltmijnen van Congo en de verkopers in de *Apple store* kennen elkaar immers uiteraard niet – via de uitruil van waren met elkaar verbonden zijn, en tezamen de waarde en de winst creëren.²⁰

Figuur 1



Bron: <https://www.eitdigital.eu/newsroom/blog/article/looking-ahead-to-2050-symbiotic-autonomous-systems-xi-a-new-world-economic-framework/> / <https://www.sourcemap.com/>

Maar wie of wat heeft de ontwikkeling van dit mondiale kapitalisme mogelijk gemaakt? ²¹ Nu deze meer dan ooit onder druk staat, nemen steeds meer politici, journalisten en commentatoren het begrip 'de liberale wereldorde' in de mond, maar lang niet altijd wordt hier aan toegevoegd dat deze orde primair een Amerikaanse wereldorde is, een wereldorde van markten die open zijn voor het mondiale maar bovenal voor het nog altijd dominante Amerikaanse kapitaal, en mede wordt vorm gegeven door liberale economische en politieke instituties die die openheid mogelijk maken. Dit Amerikaanse project gaat terug tot het einde van de negentiende eeuw, en de toen ontstane expansiedrift van een zich snel ontwikkelend Amerikaans industrieel kapitalisme, maar werd pas echt een door Amerika geleide, en door multilaterale instituties gestutte liberale wereldorde na 1945.²² En het was pas na de val van de Sovjet-Unie, dus ruim 45 jaar later, dat de VS de gelegenheid zag te pogen deze orde daadwerkelijk wereldomvattend te maken.²³

Belangrijk, indachtig mijn overwegingen van zojuist over klasse en elites, is dat als ik spreek over een Amerikaans politiek project, we eigenlijk nog wat preciezer moeten zijn. Staten zijn, in weerwil van de nog altijd dominante conventie in de Leer der Internationale Betrekkingen, strikt genomen helemaal geen actoren. Het handelen van staten bestaat altijd noodzakelijkerwijs uit het handelen van mensen, mensen die zich in een bepaalde sociale context bevinden, die deel uitmaken van een maatschappij met bepaalde machtsverhoudingen.

Vanuit dat perspectief heb ik met mijn afdelingscollega Naná de Graaff onderzoek gedaan naar de elitenetwerken achter het Amerikaanse buitenlandse beleid van de vorige drie regeringen van Clinton, Bush en Obama.²⁴ We hebben daarbij de sociale relaties in de vorm van de belangrijkste voorafgaande affiliaties van de top-beleidsmakers – denk aan de president zelf en zijn belangrijkste adviseurs, en de ministers en onderministers van buitenlandse zaken, defensie, en financiën – van deze regeringen in kaart gebracht.²⁵ We hebben zowel gekeken naar in hoeverre de geselecteerde beleidsmakers afkomstig zijn van het bedrijfsleven, als in hoeverre ze voor toetreding tot de desbetreffende regering verbonden waren aan een denktank of een vergelijkbare organisatie die ideeën aanlevert voor beleid, wat in een deel van de literatuur *policy-planning* wordt genoemd. Meer dan elders in de wereld spelen deze denktanks – denk aan, de *Brookings Institution* of de *American Enterprise Institute* – een belangrijke rol in de totstandkoming van nationaal beleid.²⁶

Laten we eerst kijken naar de connecties met het bedrijfsleven. In de tabel hieronder ziet u hoeveel van de telkens in totaal 30 selecteerde beleidsmakers van elke regering ergens in de voorafgaande periode een toppositie – zoals die van bestuurder of CEO van een multinational of bank – hadden in het bedrijfsleven (onze nieuwste cijfers met betrekking tot de regering Trump heb ik hier alvast aan toegevoegd maar zal ik later apart bespreken). Tussen haakjes ziet u het totaal aantal van dergelijke affiliaties. De onderste rij geeft aan hoeveel er

ook weer terugkeren naar het bedrijfsleven, om dan soms later weer terug te komen in een volgende regering, het bekende draaideurfenomeen (het lagere aantal bij Obama ligt hierbij aan de peildatum van het onderzoek). De conclusie is duidelijk. Een groot deel van de Amerikaanse buitenlandbeleid-makers is afkomstig van of heeft in ieder geval één of meerdere prominente posities gehad in bedrijfsleven. Nader onderzoek toont ook aan dat dit, althans in het geval van de regeringen Clinton tot en met Obama, veelal multinationals betreft of andere bedrijven die gelieerd zijn aan het Amerikaanse transnationale kapitaal. Daarmee kan deze Amerikaanse beleidselite gezien worden als niet alleen verbonden met maar deel uit makend van Amerika's economische elite. In die zin levert ons onderzoek ook wetenschappelijke steun aan de onder andere door Bernie Sanders geponeerde stelling dat de VS in veel opzichten meer een oligarchie dan een democratie is.²⁷

Tabel 1 Aantal beleidsmakers met topposities in het bedrijfsleven en totaal aantal van zulke posities per regering

	Clinton	Bush	Obama	Trump
Totaal	25 (197)	27 (157)	22 (126)	onbekend
Voor	18 (48)	21 (87)	23 (111)	24 (117)
Na	22 (149)	21 (70)	7 (15)	onbekend
Draaideur (voor en na)	15	15	7	onbekend

Bron: N. de Graaff en B. van Apeldoorn (te verschijnen 2020). "The Transnationalist US Foreign Policy Elite in Exile? A Comparative Network Analysis of the Trump Administration", *Global Networks* (Special Issue on Elites in Transnational Policy Networks), en B. van Apeldoorn en N. de Graaff 2016). *American grand strategy and corporate elite networks: The Open Door since the end of the Cold War*. Routledge, p. 73.

Laten we dan nu een blik werpen op de links met denktanks. Rond tweederde van de beleidsmakers van de drie regeringen hadden in het verleden een formele affiliatie bij één en vaak bij meerdere denktanks en vergelijkbare organisaties. Veel van dezelfde denktanks en

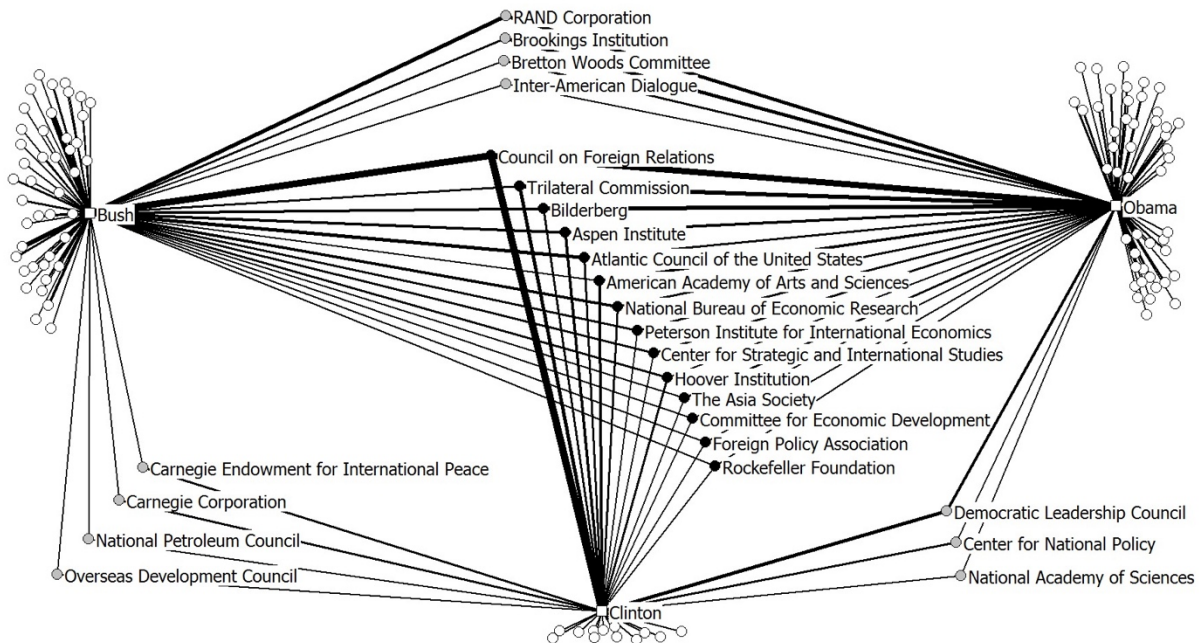
soortgelijke organisaties komen hierbij terug bij alle drie de regeringen. Dit over de regeringen heen gedeelde netwerk (zie figuur 2) bestaat uit centrale denktanks van het Amerikaanse *foreign policy establishment* zoals de *Council on Foreign Relations*, de *Atlantic Council* en de *Trilateral Commission*, clubs die de liberale door de VS geleide wereldorde hoog in het vaandel hebben. Niet toevallig is dit netwerk van Amerikaanse denktanks ook weer sterk verknoopt met dat van het multinationale bedrijfsleven, niet alleen via deze beleidsmakers maar ook doordat dat bedrijfsleven veel van de bestuurders en de financiering van Amerikaanse denktanks levert. Het is hier dat de term machtselite van toepassing is.

Tabel 2 Aantal beleidsmakers met een positie bij een denktank en totaal van zulke aantal posities per regering

	Clinton	Bush	Obama	Trump
Totaal	26 (209)	22 (211)	25 (162)	onbekend
Voor	23 (70)	21 (131)	25 (133)	17 (39)
Na	24 (139)	21 (80)	15 (29)	onbekend
Draaideur	21	20	15	onbekend
(voor en na)				

Bron: N. de Graaff en B. van Apeldoorn (te verschijnen 2020). “The Transnationalist US Foreign Policy Elite in Exile? A Comparative Network Analysis of the Trump Administration”, *Global Networks* (Special Issue on Elites in Transnational Policy Networks), en B. van Apeldoorn en N. de Graaff 2016). *American grand strategy and corporate elite networks: The Open Door since the end of the Cold War*. Routledge, p. 79.

Figuur 2 Gedeelde denktanknetwerken van de regeringen Clinton, Bush en Obama



Bron: B. van Apeldoorn en N. de Graaff 2016). *American grand strategy and corporate elite networks: The Open Door since the end of the Cold War*. Routledge, p. 80.

In onze analyse vormt deze inbedding van Amerikaanse buitenlandbeleid-makers in deze economische elitenetwerken een belangrijke verklaring van het feit dat ondanks de evidente verschillen alle drie de presidenten van voor Trump een buitenlandbeleid hebben gevolgd gericht op het verder openen en verdiepen van buitenlandse markten, op vrijhandel, en het bevorderen van de economische globalisering en de maximale vrijheid voor vooral het Amerikaanse kapitaal. Eveneens waren alle drie, uiteindelijk ook de ‘unilateralist’ Bush, er op gericht de instituties van de liberale wereldorde overeind te houden, en deze orde – als ‘s werelds politieman – met haar militaire macht te beschermen.²⁸

Natuurlijk zijn het niet alleen de Amerikaanse economische elites die uitvoering hebben gegeven en voor een belangrijk deel ook architect zijn van dit liberale en later neoliberale project. Vooral Europese politieke en economische elites hebben zich ook als onderaannemer van dit grotere project opgesteld – wat overigens ook bepaalde

divergerende belangen en spanningen met de hoofdaannemer niet uitsloot.²⁹ In vroeger onderzoek heb ik laten zien dat vanaf de jaren '80 de economische elite van het sterk opkomende Europese grootbedrijf, een cruciale rol heeft gespeeld in het dusdanig vormgeven van het proces van Europese eenwording dat dit hand in hand ging met de neoliberale globalisering.³⁰

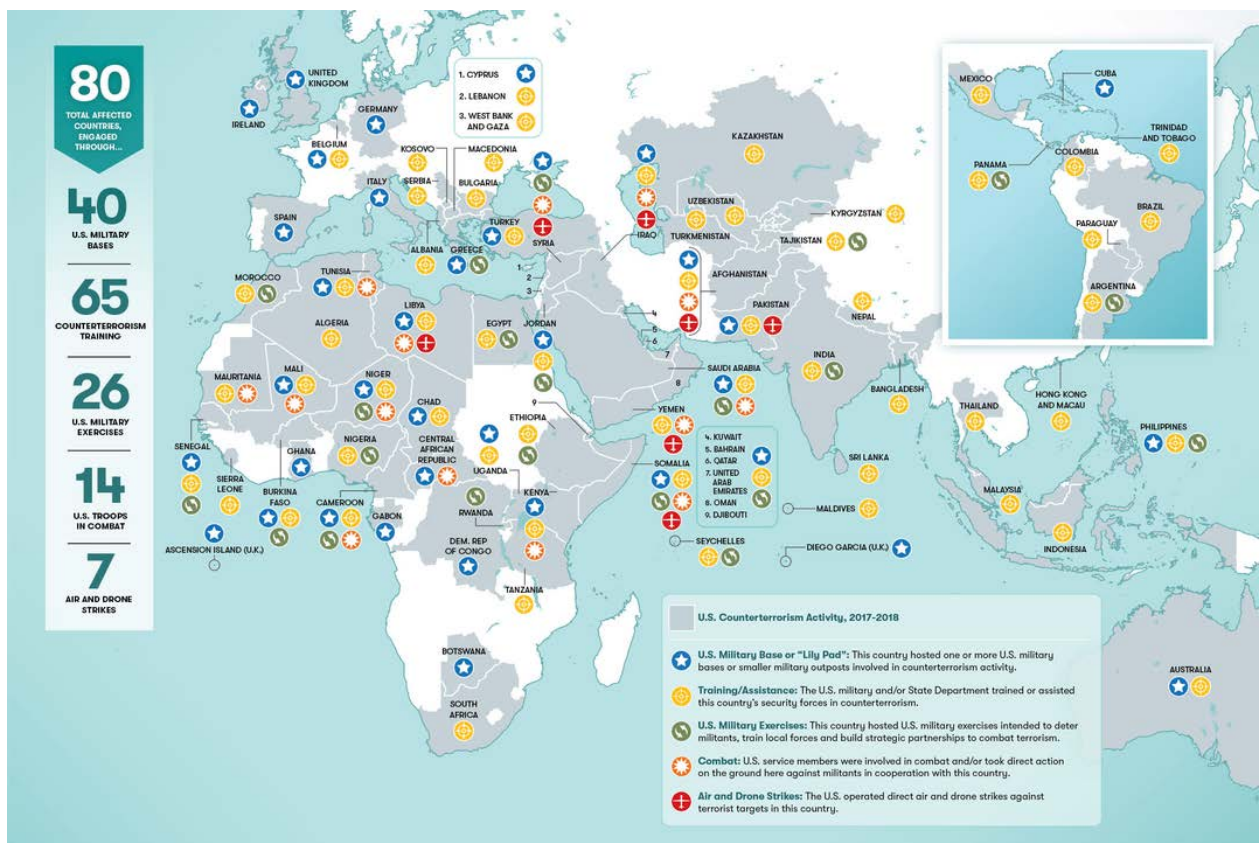
De geopolitieke dimensie

De onder Amerikaans leiderschap geglobaliseerde wereld is echter geen wereld zonder grenzen, zonder noties van territorialiteit. Enerzijds definieerde, in de woorden van politiek geograaf Neil Smith, “[t]he emerging American empire [...] its power in the first place through the more abstract geography of the world market rather than through direct political control over territory”.³¹ Anderzijds heeft paradoxaal genoeg het creëren en het onderhouden van dat non-territoriale imperium waarin de vrijheid van de markt en het kapitaal heerst, permanent de toepassing van harde macht door de VS nodig gehad. Als breekijzer om buitenlandse markten voor het Amerikaanse kapitaal, en in zijn kielzog dat van bondgenoten, van ‘het Westen’, te openen en geopend te houden.³² En om, in concrete plaatsen en gebieden de vijanden van de Amerikaanse wereldorde te bestrijden, en waar mogelijk uit te schakelen. Gegeven de context van een systeem van soevereine staten heeft Amerika, of beter gezegd, zijn leidende elite, gedurende de twintigste eeuw en daarna er altijd actief voor proberen te zorgen dat landen de juiste regering, het juiste regime, behielden, en waar ze die niet hadden, zouden krijgen. Van Iran in 1953 tot Chili in 1973 tot Irak in 2003. *Regime change* is geen uitvinding van de Bush regering maar behoort al sinds de 19^e eeuw tot het standaardrepertoire van de Amerikaanse buitenlandse politiek.³³

Het is in dit licht dat we ook kunnen verklaren waarom de VS over circa 800 buitenlandse militaire bases beschikt en over een militair budget groter dan de gecombineerde uitgaven van de volgende zeven landen op de lijst, en naar verwachting onder Trump volgend jaar stijgend

naar het astronomische bedrag van 738 miljard US\$.³⁴ En ook werpt dit licht op het feit dat de VS in het kader van de permanente oorlog tegen de terreur – die naar schatting op dit moment al bijna 6000 miljard dollar en 480.000 mensenlevens heeft gekost – militair momenteel actief is in maar liefst 80 landen, waarvan in 21 met directe geweldsinzet (zie figuur 3 hieronder).³⁵

Figuur 3: Kaart van Amerika's permanente oorlog tegen de terreur



Bron: <https://www.smithsonianmag.com/history/map-shows-places-world-where-us-military-operates-180970997/>

Een en ander brengt dus duidelijk de geopolitieke dimensie van het Amerikaanse elite-project van een mondiaal kapitalisme naar voren. Alleen heerste gedurende zo'n 15 jaar sinds het einde van de koude oorlog het idee dat Amerika's militaire macht er vooral voor was om het verzet tegen de Amerikaanse, liberale wereldorde van lokale dictators zoals Saddam Hussein of terreurorganisaties zoals Al Qaeda te breken. Daarmee leek de geopolitiek van grootmachten verdwenen.

Het was immers slechts een kwestie van tijd voordat Rusland en China volledig in die liberale orde geïntegreerd zouden zijn. Maar dat was toen. Inmiddels maken ook liberalen zich hier nog weinig illusies over.

³⁶ Dit brengt ons nu tot de mondiale geopolitieke economie van de huidige crisis van de Amerikaanse, liberale wereldorde.

De crisis van de liberale wereldorde als crisis van de elite

De Amerikaanse liberale wereldorde wordt zowel van binnen als van buiten uitgedaagd, waarbij deze uitdagingen onderling verbonden zijn. Laten we met het laatste beginnen. Vlak voor de zomer schreef Martin Wolf, prominent columnist van de *Financial Times*, over zijn indrukken op de laatste bijeenkomst van de Bilderberg conferentie, al sinds de jaren '50 een exclusief en besloten forum van de Westerse elite (waarvan Wolf zelf een kritisch lid is). Volgens Wolf was hét thema onder vooral de aanwezige Amerikanen hoe de VS zijn dominantie kon behouden tegenover China als de nieuwe economische, ideologische en militaire vijand.³⁷ Volgens Wolf, en hij is de enige niet, wacht ons zo een nieuwe koude oorlog. Natuurlijk heeft dit van de kant van de elite bijeen op de Bilderberg-conferentie een hoog *self-fulfilling prophecy* gehalte, net zoals het Westen eerder geheel onnodig de koude oorlog met Rusland heeft doen herleven.

Maar feit is wel dat de liberale verwachtingen ten aanzien van China niet zijn uitgekomen. Vast staat ook, dat ook als China's leidende elite helemaal niet de ambitie heeft om de rol van mondiaal hegemon van de VS over te nemen, de VS gegeven de verschuivende machtsbalans met China deze rol hoe dan ook steeds moeilijker zal kunnen vervullen.³⁸ En ten slotte, zou het gevolg van het huidige escalerende conflict tussen de VS en China – al staat dat nog lang niet vast – ook wel eens kunnen zijn een desintegratie, met alle vertrekkende gevolgen van dien, van die mondiale waardeketens zoals ik die eerder aan de hand van het voorbeeld van de iPhone beschreef. Of in ieder geval van die ketens die nu de Amerikaanse en Chinese economie zo sterk afhankelijk van elkaar maken. Dus in plaats van de lang

gekoesterde liberale hoop van een verdere integratie van China zouden we dus een “ontkoppeling” – een woord dat je steeds vaker hoort in Washington – van beide economieën kunnen gaan zien. En sommigen pleiten daar ook openlijk voor, in de eerste plaats de Amerikaanse president zelf, die onlangs Amerikaanse bedrijven per tweet beval zich uit China terug te trekken.³⁹

Dit brengt ons dan ook tot de interne uitdaging: oftewel de @realDonaldTrump. Alhoewel Trump vaak een isolationist wordt genoemd, lijkt onder zijn presidentschap het doel van het actief uitoefenen en waar mogelijk uitbreiden van Amerika's mondiale macht zeker nog niet los gelaten. Zie ook de eerdere kaart van Amerika's voortdurende *war on terror*. *America First* gaat voorlopig gewoon samen met het streven naar wereldwijde dominantie. En hoewel die macht relatief afneemt, blijft die in absolute zin ongekend groot. Bovendien wijst historicus Adam Tooze er ons op in dat we een onderscheid moeten maken tussen Amerika's macht en zijn politieke autoriteit.⁴⁰ Dat het laatste onder Trump afneemt zegt nog niet alles over het eerste. De interne uitdaging zit hem dus meer in het feit dat Trump met zijn nationalisme, dat Trump zelf expliciet tegenover het “globalisme” stelt, breekt met de liberale elite consensus, met het liberale wereldbeeld, zoals dat aan de naoorlogse Amerikaanse wereldorde ten grondslag is komen te liggen.⁴¹ Alhoewel het buitenlands beleid van de regering Trump niet in alle opzichten ook in de praktijk hiermee breekt – het beleid kenmerkt zich vooral ook door inconsistentie—is het duidelijk dat Amerika nu niet meer de hoeder en protector is van de orde die het zelf geschapen had.

De verkiezing van de rechtspopulist Trump past natuurlijk in een breder patroon. Wat vaak in de literatuur wordt benoemd als de populistische terugslag van de globalisering, heeft haar diepere wortels in het neoliberale karakter van die globalisering, en in de contradicties van het mondiale kapitalisme zoals juist de VS dat de afgelopen decennia heeft vorm gegeven.⁴² Hierbij is ook nadat de hele gefinancialiseerde kapitalistische santenkraam bijna in elkaar stortte –

dat wil zeggen als de banken niet met vele miljarden belastinggeld gered waren – een wereldwijde effectieve linkse reactie op de crisis uitgebleven.⁴³ Pas recent zien we in de VS een groeiend links alternatief, waarbij er zowaar een socialistisch spook door het land van het vrije marktkapitalisme lijkt te waren. In Europa moeten we hier overigens nog even op wachten. De reactie op het falen van de wereld van de open economische grenzen en maximale vrijheid van het kapitaal, komt vooralsnog bovenal van radicaal, populistisch rechts. In de praktijk betekent dit dat nog meer dan het economische liberalisme, het politieke liberalisme, inclusief de instituties en waarden van de democratische rechtstaat, onder vuur is komen te liggen.

Het woord crisis wordt snel in de mond genomen maar toch kunnen we op basis van het voorafgaande en in historisch perspectief geplaatst nu spreken van minstens drie gerelateerde crises binnen de mondiale geopolitieke economie. De eerste crisis is de crisis van het op neoliberale leest geschoeide kapitalisme, een economische, sociale en politieke crisis. De economische crisis werd acuut met wat de financiële crisis van 2008 is gaan heten, en de daaropvolgende transmutaties zoals de Eurocrisis. Alhoewel we die acute fase voorlopig uit zijn, is de onderliggende crisis nog lang niet voorbij.⁴⁴ De tweede crisis is een politieke en ideologische crisis van het liberalisme, en van de liberale democratie. De verliezers van de neoliberale globalisering keren zich af van ‘het systeem’ en van ‘de elites’, wat zich voorlopig sterker uit in een vaak xenofob nationalisme dan in socialistische systeemkritiek. De derde crisis is een crisis van de Amerikaanse hegemonie in samenhang met een verschuiving van de geopolitieke machtsbalans naar het oosten. Gecombineerd resulteert dit een crisis van de door Amerika-geleide liberale wereldorde.⁴⁵ Maar we kunnen deze crises in hun totaliteit ook beschouwen als een crisis van de elite. Preciezer: die elite, die je dus de machtselite zou kunnen noemen, die zich zelf ziet als hoeder van die Amerikaanse liberale wereldorde, en die de neoliberale globalisering die binnen die orde de afgelopen decennia heeft plaats gevonden actief heeft bevorderd.

Ik heb het hier dus over de elite zoals wij die in eerder onderzoek hebben beschreven in het geval van de VS. Dit is dus in de eerste plaats een economische elite die het transnationale kapitaal van multinationals en grootbanken vertegenwoordigt, maar tegelijkertijd ook sterk verbonden en verknoopt is met de politiek. Uiteindelijk is dit dus een elite die de belangen en macht van een klasse representeert. Deze elite verkeert in een staat van crisis als het gevolg van de drie hierboven geschetste crises – die van het mondiale kapitalisme, van de liberale ideologie en instituties, en die van de Amerikaanse hegemonie – maar is ook debet aan deze crises. De verantwoordelijkheid van economische elites voor de financiële crisis en daarop volgende economische en sociale crises behoeft daarbij nauwelijks betoog. Wall Street en ook Europese banken hebben willens en wetens een gigantische zeepbel geblazen, gedekt door de wetenschap dat als die zou knappen de staat hun huid zou redden. En die wereldwijde, of eigenlijk vooral Atlantische, zeepbel werd mogelijk gemaakt door de globalisering en de deregulering, in de zin van het wereldwijd vrij maken van het (met name financiële) kapitaal, de kern van het politieke project van deze economische elite.⁴⁶

Ten tweede, heeft deze elite door juist het *economische* liberalisme consequent te promoten direct en indirect de liberale democratie zelf ondergraven. Direct, doordat, waar kapitalisme en democratie al per definitie een moeizaam verstandshuwelijk zijn, het neoliberalisme nationale democratieën nog verder ingeperkt heeft door de macht van het kapitaal te vergroten en die ook te institutionaliseren in bijvoorbeeld de WTO en de EU.⁴⁷ En indirect doordat het verlies aan democratie, gepaard aan de ongelijke verdeling van de vruchten van de globalisering, een legitimiteitscrisis heeft veroorzaakt en mede een rechtspopulistische reactie in het leven heeft geroepen.⁴⁸

Ten slotte, heeft deze elite ook bijgedragen aan de crisis van de Amerikaanse hegemonie en de geopolitieke crisis. In de eerste plaats hangt deze crisis ook samen met de financiële crisis in zoverre die de

Amerikaanse hegemonie ondermijnd heeft en de mondiale machtsverschuiving heeft versneld. Ten tweede hebben Amerika's pogingen om na de val de Berlijnse muur niet enkel vast te houden aan hegemoniale macht maar die ook uit te breiden onvermijdelijk tegenreacties uitgelokt, van met name Rusland en China.⁴⁹

Elite netwerken en strategieën en de transformatie van de liberale wereldorde

Wat er uit de huidige crisis voort zal komen kunnen we nog onmogelijk weten. Om Antonio Gramsci – tegenwoordig in sommige kringen bestempeld als de vader van het gevaarlijke cultuurmarxisme maar natuurlijk vooral een van de grootste denkers van de twintigste eeuw – dan toch één keer aan te halen: “[t]he crisis consists precisely in the fact that the old is dying and the new cannot be born; in this interregnum a great variety of morbid symptoms (denk aan Trump, BvA) appear.”⁵⁰ Zoals juist Gramsci benadrukt zou hebben, wat er nu na het interregnum geboren kan worden zal afhangen van sociale, politieke en ideologische strijd: strijd van onderop en van bovenaf. De uitkomst hiervan laat zich niet voorspellen. Maar één ding is zeker, de ideeën en strategieën van elites zullen een kritische factor zijn. Gevestigde elites zullen proberen ondanks de gewijzigde omstandigheden zoveel mogelijk van hun positie en van de oude orde, die zo goed voor hen gewerkt heeft, te behouden. Voor zover er sprake is van nieuwe elites – bijvoorbeeld in de vorm van de nieuwe “populistische internationale” die voormalig Trump-adviseur Bannon probeert te smeden – zullen we bij hen juist ideeën en strategieën vinden om met de gevestigde orde te breken. Daarom is het voor de analyse van de huidige mondiale geopolitieke economie, en de mogelijke paden waarlangs die zich zal ontwikkelen, cruciaal om de netwerken, ideeën en strategieën van elites te bestuderen.

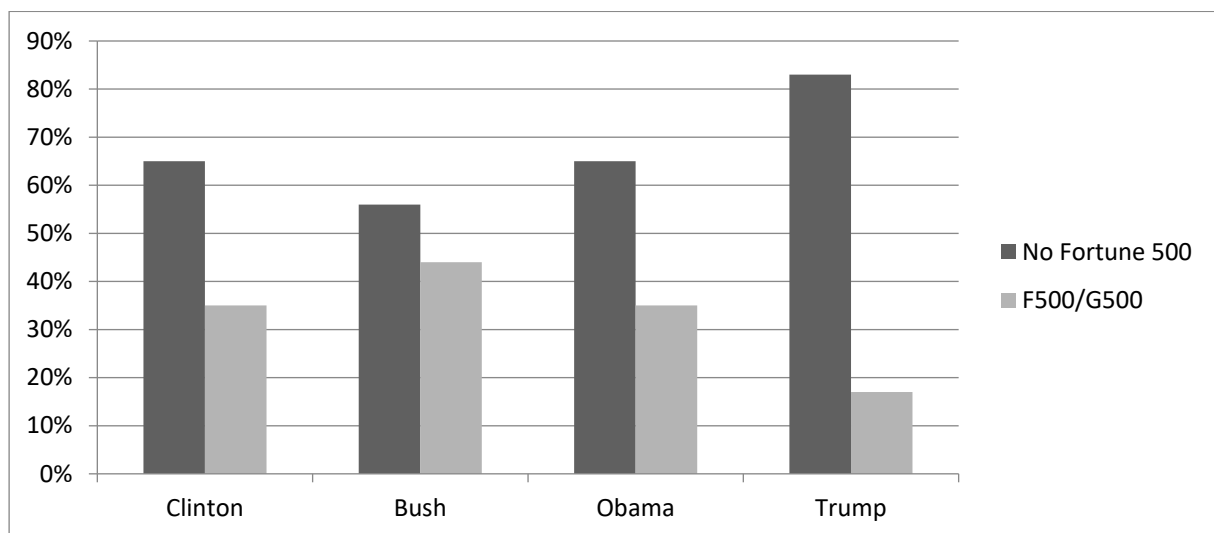
Voor één mogelijk nieuwe elite hebben we al onderzoeksresultaten. Naná de Graaff en ik hebben in recent onderzoek van de Trump-

regering een vergelijkbare selectie gemaakt van beleidsmakers als in ons eerder onderzoek en vervolgens gekeken naar de affiliaties van Trump's team met het Amerikaanse bedrijfsleven enerzijds en met de wereld van denktanks anderzijds. Zien nu we hetzelfde patroon bij Trump als bij zijn drie voorgangers? Laten we eerst kijken naar de connecties met het bedrijfsleven (zie hiervoor de laatste kolom van de eerdere tabel 1). We zien dat het aantal beleidsmakers van de Trump-regering met voorafgaande topposities in het bedrijfsleven vergelijkbaar hoog is als in de voorgaande drie regeringen: 24 van de 30, waaronder Trump zelf, hadden een dergelijke positie, of vaak meerdere. Gezamenlijk hadden ze 117 van dergelijke posities ergens in de voorafgaande periode.

Nader onderzoek leert echter dat naast deze continuïteit er ook belangrijke verschillen zijn. In het geval van Trump gaat het ten dele om een ander soort van bedrijfsleven dan we kennen van voorgaande regeringen. Hieronder (figuur 4) ziet u voor elk van de vier laatste regeringen het percentage van het totaal aantal links met het bedrijfsleven dat een bedrijf betreft tot behoort tot de zogenaamde *Fortune 500*, de 500 grootste Amerikaanse multinationals. Dat ligt voor de beleidsmakers van Trump dus een stuk lager. Daarentegen zien we meer zakenmensen van het type Trump – alhoewel dat misschien een extreem geval is. Maar het gaat hier om ondernemers en investeerders met hun eigen bedrijf, of vaak conglomeraat van bedrijven en bedrijfjes, die zo in de loop van de jaren een groot vermogen hebben vergaard, dan wel het familievermogen hebben geherinvesteerd. Het gaat hier naast Trump zelf, ook om zijn dochter en schoonzoon (Ivanka en Jared), die in het Witte Huis, ook op buitenlandpolitiek terrein, een invloedrijke positie hebben. Maar bijvoorbeeld ook om de minister van handel, Wilbur Ross. We zien, en wederom niet alleen bij Trump, ook meer links met de vastgoedsector. Deze mensen behoren duidelijk niet tot de gevestigde economische elite, tot het establishment van de *corporate boardrooms* en de elite netwerken die daar bij horen. Ze zijn dus geen lid van de traditionele machtselite. Hoe graag daar misschien bij zou willen horen. Enerzijds

is het kabinet van Trump, met meerdere miljardairs, het meest vermogende uit de geschiedenis, wat sommigen heeft doen spreken van ‘pluto-populisme’, waarbij men een populistische afkeer van ‘de elite’ toont maar tegelijkertijd de plutocratie waar men zelf deel van uit maakt bedient met nog lagere belastingen.⁵¹ Anderzijds is het team van Trump dus wel degelijk minder sterk verbonden met het transnationale kapitaal dat altijd het grootste belang heeft gehad bij de liberale orde van open markten.

Figuur 4

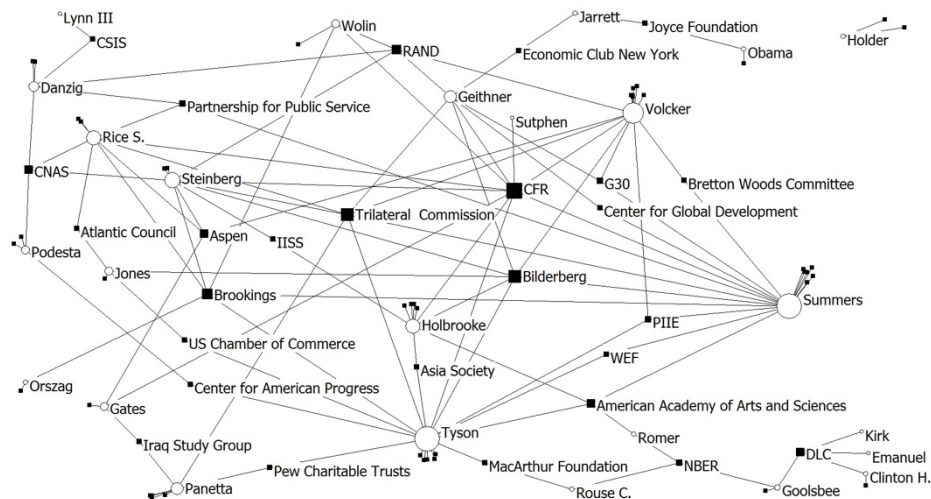


Bron: N. de Graaff en B. van Apeldoorn (te verschijnen 2020). “The Transnationalist US Foreign Policy Elite in Exile? A Comparative Network Analysis of the Trump Administration”, *Global Networks* (Special Issue on Elites in Transnational Policy Networks).

Nog opvallender zijn de verschillen als we kijken naar de affiliaties met Amerikaanse denktanks, oftewel de netwerken van de ‘beleidsplanners’. Hieronder ziet u (figuren 5a en 5b) op basis van een zogenaamde sociale netwerk analyse een visualisatie van respectievelijk het netwerk van de Obama-regering en die van de Trump regering begin 2017. Het is een netwerk waarbij we de links zien tussen personen (de witte rondjes) en organisaties (de zwarte vierkantjes). Zoals u kunt zien levert dat bij Obama – en bij Clinton en Bush zien we hetzelfde beeld – een dicht netwerk op waarbij bijna

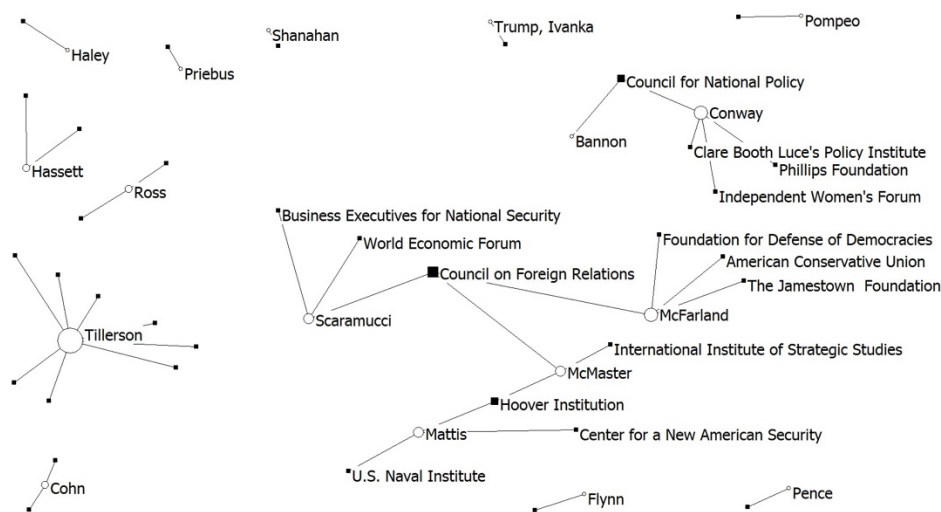
iedereen met iedereen verbonden is via overlappende denktank links. Bij Trump is het beeld veel gefragmenteerder en kunnen we nauwelijks van een netwerk spreken. We zien hier meerdere vrij zwevende rondjes. En van de gevestigde, bekende denktanks komen we alleen enkele connecties met de *Council on Foreign Relations* tegen. Integratie in transnationale elite netwerken is er ook nauwelijks. Daarmee ontbreken in het Trump netwerk goeddeels connecties met die denktanks die altijd een vooraanstaande rol hebben gespeeld in het plannen van het Amerikaanse buitenlandse beleid.

Figuur 5a. Policy Planning Network Obama



Bron: B. van Apeldoorn en N. de Graaff 2016). *American grand strategy and corporate elite networks: The Open Door since the end of the Cold War*. Routledge, p. 198.

Figuur 5b Policy Planning Network Trump



Bron: N. de Graaff en B. van Apeldoorn (te verschijnen 2020). "The Transnationalist US Foreign Policy Elite in Exile? A Comparative Network Analysis of the Trump Administration", *Global Networks* (Special Issue on Elites in Transnational Policy Networks).

Samen met de bevindingen betreffende de links met het bedrijfsleven, levert dit dus een opmerkelijk beeld op. Als de machtselite in crisis is dan geldt voor de VS dat dit zich mede uit in het feit dat die machtselite niet langer in de zelfde mate in de regering vertegenwoordigd is als voorheen. Deze breuk verklaart volgens ons mede waarom Trump ook een afwijkend buitenlandbeleid voert, met zeker niet dezelfde *commitment* aan de liberale wereldorde. Toekomstig onderzoek zal moeten uitwijzen hoe permanent deze breuk is.

Als de wereldorde van morgen mede afhangt van hoe de elites van vandaag reageren op de huidige crisis van de Amerikaanse, liberale wereldorde, moeten we uiteraard niet alleen naar de Amerikaanse elite kijken, maar ook naar de regerende elite in Beijing en de netwerken daarachter. We constateerden eerder dat steeds meer gewezen wordt op het risico van een mogelijke koude oorlog tussen de VS en China. Maar een koude oorlog is uiteraard niet onvermijdelijk maar het gevolg van politieke keuzes. In een recent artikel betogen Naná de Graaff en ik dat hoe de relatie China-VS zich zal ontwikkelen in belangrijke mate zal afhangen van de ideeën en strategieën van de

regerende elites in Washington en Beijing, en de interactie van die strategieën.⁵² Op basis van ons eerdere analytische model zoals we dat toegepast hebben op Amerikaanse elite netwerken doet nu een team onder leiding van Naná een vergelijkbaar onderzoek naar wat we de *Chinese power elite* noemen, waarbij we kijken naar de sociale achtergrond en de belangrijkste affiliaties van de beleidsmakers rondom Xi Jinping.

Onderzoek naar de rol van Europese elites in de huidige crisis van de Amerikaanse, liberale wereldorde, en de mogelijke antwoorden op die crisis en implicaties daarvan voor de toekomst van Europa staat nog in de kinderschoenen. Feit is dat de gevestigde orde en dito elite in de Europese Unie ook in crisis is. De legitimiteit van het hele Europese project blijft onder enorme interne druk staan en dit heeft veel te maken met het feit dat de EU, dat weliswaar de waarden van de liberale democratie hoog in het vaandel zegt te voeren, veel meer een liberaal, en bovenal neoliberaal, dan een democratisch project is geworden.⁵³

Maar ook hier ziet de gevestigde elite zich geconfronteerd met externe uitdagingen. Naast het feit dat de liberale en door de VS beschermde wereldorde waarin het Europese liberale project altijd zo goed in gedijde wankelt, is de groeiende macht van China nu ook voor Brussel een groot geopolitiek vraagstuk geworden. Enerzijds blijven veel Europese regeringen de rode loper uitrollen voor Chinese investeringen, anderzijds heeft de EU China nu geïdentificeerd als “systeem rivaal”.⁵⁴ Over hoe om te gaan met deze interne en externe uitdagingen van de gevestigde Europese orde vinden we onder Europese beleidsmakers en beleidsplanners uiteenlopende ideeën. In de toekomst hoop ik ook naar deze Europese elite strategieën en daarbij behorende netwerken onderzoek te gaan doen, daarmee terugkerend naar mijn oude onderzoeksliefde. Opvallend, en onze kritische aandacht als onderzoekers vragend, is daarbij hoezeer een groot deel van de huidige Europese beleidselite externe issues en relaties recentelijk door een geopolitieke bril is gaan bezien. Deze

framing leidt tot nieuwe geopolitieke praktijken die de wereld er niet per se veiliger op maakt.

De toekomst van de mondiale geopolitieke economie blijft ongewis maar des te belangrijker is het om de machtsprocessen daarbinnen en de onderliggende machtsstructuren te blijven onderzoeken. Want zo scheppen we ook de condities om er zelf vorm aan te geven. Politiek gaat over macht, maar ook over keuzes en daarachter liggende ideeën en waarden. We kunnen ook andere keuzes maken. Het is dit besef dat mij blijvend motiveert.

De waarde van wetenschap

Over waarden en keuzes gesproken, en om bijna aan het einde van mijn rede gekomen terug te komen op wat ik aan het begin zei over betrokkenheid: de wetenschap zelf is niet waarde vrij en kan dat ook niet zijn. Alhoewel elke vorm van wetenschap pas wetenschappelijk is te noemen als zij in haar methode zich lost maakt van elke vooringenomenheid, liggen er altijd waarden ten grondslag aan het soort vragen dat we stellen, en aan waarom we antwoord op die vragen belangrijk vinden. Wat mij aanspreekt in de bijzondere grondslag van de deze door Abraham Kuyper gestichte universiteit voor de 'kleine luyden' is juist het uitgangspunt van deze waardengeladenheid en de noodzaak van reflectie hierop als universitaire gemeenschap van docenten en studenten.

Kritische sociale wetenschap probeert de diepere lagen van de gelaagde werkelijkheid bloot te leggen; bestaande structuren te verklaren vanuit de idee dat die structuren geen natuurlijk gegeven zijn maar menselijke constructies die dus ook anders hadden kunnen zijn en kunnen worden. Als zodanig onderstreept zij dus ook emancipatoire potentieel van kennis. Wetenschap kan ons inzicht verschaffen in de structuren die menselijke onvrijheid met zich mee brengen. Wat in het Engels zo mooi *speaking truth to power* heet is

een kerntaak van de sociale wetenschappen en een voorwaarde voor een gezonde democratie. In dat besef zou ook de macht in Den Haag deze tegenspraak moeten verwelkomen en dus moeten zorgen voor een adequate financiering van die tegensprekende wetenschappen. Helaas lijkt deze boodschap aan dovemansoren gericht. Maar laten we hopen dat we met het nu opbloeiende activisme het tij kunnen keren – voor een vrije en aan de menselijke vrijheid bijdragende universiteit.

Dankwoord

Nu ik aan het einde van mijn voordracht ben wil ik graag gebruik maken van de gelegenheid enkele woorden van dank uit te spreken.

Om te beginnen dank ik u allen hartelijk voor uw aanwezigheid. Ik ben vereerd dat u de tijd hebt genomen vandaag naar mij te luisteren.

Het College van Bestuur wil ik danken voor deze eervolle benoeming. Ook wil ik in het bijzonder de decaan van de Faculteit Sociale Wetenschappen, Karen van Oudenhoven-van der Zee, danken voor het vertrouwen.

Mijn collega's binnen de afdeling Bestuurswetenschap en Politicologie en binnen de Faculteit: ik zie uit naar de voortzetting van onze samenwerking. Jullie collegialiteit maakt dat het hier nu na 19 jaar aan deze universiteit nog altijd goed toeven is. Er zijn te veel collega's met wie ik recent of in een verder verleden intensief heb samengewerkt om hier allemaal op te kunnen noemen. Enkele collega's wil ik toch bij naam noemen. André, Paul, Marijn en Catherine wil ik onder andere bedanken voor de prettige samenwerking in het onderwijs. Veel dank aan Biejan, Boris en Rein voor hun onvermoeibare en competente steun in mijn rol als opleidingsdirecteur. Zonder jullie was ik echt gek geworden. Henk, mijn nu oud-collega, oud-afdelingsvoorzitter en ooit één van mijn inspirerende docenten aan de Universiteit van Amsterdam, wil ik danken voor het vele dat ik van hem geleerd heb door de jaren heen, en voor de altijd harmonieuze samenwerking.

De naam van één collega heb ik vandaag al meerdere malen genoemd, maar kan juist ook in het dankwoord zeker niet ontbreken. Ze was bij mij eerst student, toen mijn promovendus maar nu al jaren een geweldige collega en goede vriendin. De wijze waarop mijn onderzoek en het hare samen zijn gekomen en elkaar versterkt hebben is een staaltje van zeldzame synergie. Naná, ik hoop dat er nog lang over ons gesproken wordt als dat duo dat zoveel samen doet. Weet dat het mede aan jou te danken is dat ik het plezier in de wetenschap altijd heb behouden en dat ik hier nu sta. Ontzettend bedankt voor alles.

Ik dank al mijn studenten voor het plezier dat ze mij in al die jaren hebben gegeven in het docent zijn en voor mij er aan te herinneren dat onderwijs onze eerste bestaansgrond en opdracht is. Ook als hoogleraar, met het accent op leraar, hoop ik daar aan vast te houden. Ook dank aan mijn promovendi door de jaren heen: Laura, met wie ik ook veel heb samen gewerkt, James, Naná, Pelin, en Jilong. Ik hoop jullie het een en ander geleerd te hebben maar ik zeker ook veel van jullie geleerd.

Academische collega's en vrienden van buiten de universiteit die voor mij belangrijk zijn geweest in mijn weg hier naar toe zijn eveneens te veel om op te noemen maar ik wil wel met name noemen mijn goede vriendin Marieke: je bent een lichtend voorbeeld.

Ik wil ten slotte ook mijn lieve familie bedanken. Heel fijn dat jullie er allemaal zijn. Mijn zus, Franske. Je bent een paar jaar jonger maar toch ook mijn grote zus, en mijn steun en toeverlaat, juist op die momenten dat het er toe doet. Dank je wel.

Mijn ouders, lieve Freek en Ciska: zonder jullie warmte en wijsheid door de jaren heen had ik hier nu niet gestaan. Behalve voor jullie onvoorwaardelijke steun in alles geldt mijn dankbaarheid ook voor het

vele dat ik van jullie geleerd heb. Jullie hebben zeker ook aan het begin gestaan van mijn belangstelling voor politiek en maatschappij.

Lieve Isabelle en Solenne, jullie ben ik dankbaar voor het geduld dat jullie hebben moeten opbrengen om 40 minuten lang te luisteren naar dit verhaal. Een lange zit. Maar het zit er gelukkig bijna op en ik ben wel heel blij dat jullie er op deze voor mij bijzondere dag bij waren. Belangrijk ook voor mijn besef van wat echt belangrijk is. Met mijn wetenschappelijke onderzoek hoop ik bij te dragen aan een beter begrip van de grote ontwikkelingen die de toekomst van ons allemaal zullen bepalen. Die toekomst is geen abstractie, niet zo maar een idee, het is jullie toekomst. En daarom blijf ik er het beste van hopen, voor jullie die ik het beste van de wereld gun.

Ik heb gezegd.

Noten

¹ Vergelijk E. M. Wood (1997). "Modernity, postmodernity or capitalism?", *Review of International Political Economy*, 4(3), 539-560.

² Voor het eerst werd die term gebruikt aan de vooravond van Amerika's deelname aan de Tweede Wereldoorlog door H. Luce (1941). 'The American Century', *Life Magazine*, 17 februari, <https://books.google.com/books?id=I0kEAAAAMBAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q=century>.

³ Het was ook studie van het neoliberalisme dat centraal kwam te staan in mijn intellectuele socialisatieproces. Van invloed op mij waren toen onder andere H. Overbeek (red.). *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1908s*. Routledge. Zie ook mijn eigen latere studie van het Europese neoliberale project, B. van Apeldoorn (2003). *Transnational capitalism and the struggle over European Integration*. Routledge. Voor een overzicht, met contemporaine kritieken, van het theoretisch perspectief waar de analyse van de neoliberale hegemony destijds uit voortkwam zie B. Jessop en H. Overbeek (2019). *Transnational Capital and Class Fractions. The Amsterdam School Perspective Reconsidered*. Routledge.

⁴ T. Philips (2017), “Xi Jinping heralds 'new era' of Chinese power at Communist party congress”, *The Guardian*, 18 oktober, <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/18/xi-jinping-speech-new-era-chinese-power-party-congress>. Zie ook N. de Graaff and B. van Apeldoorn (2018). “US–China relations and the liberal world order: Contending elites, colliding visions?”, *International Affairs*, 94(1), pp. 113-131.

⁵ Zie B. van Apeldoorn en H. Overbeek, (2012). “Introduction: The life course of the neoliberal project and the global crisis”, In H. Overbeek en B. van Apeldoorn (red.). *Neoliberalism in crisis*. Palgrave Macmillan, pp. 1-20.

⁶ Voor misschien wel de meest uitgesproken representant van deze stelling zie Y. Mounk, (2018). *The people vs. democracy: Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard University Press. Zie ook Müller, Jan-Werner (2016). *What is Populism?* Philadelphia: University of Philadelphia Press; R. Eatwell, en M. Goodwin (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Penguin UK.

⁷ Behalve dan in de kritische studies van het neoliberalisme, die zich echter buiten de hoofdstroom van het sociaalwetenschappelijk discours bevonden. Zie onder andere de studies genoemd onder noot 3.

⁸ Zoals ook opgemerkt door I. Parmar (2012). *Foundations of the American Century. The Fort, Carnegie, & Rockefeller Foundations in the Rise of American Power*. Columbia University Press, p. 4. Parmar's eigen werk kan hierbij gezien worden als een belangrijke bijdrage aan de nu groeiende contemporaine elite-studies binnen de sociale en politieke wetenschappen.

⁹ In de laatste betekenis staat mondiale politieke economie ook wel bekend als internationale politieke economie. Geopolitiek heeft als tak van de sociale wetenschappen een complexere geschiedenis en een minder duidelijke identiteit. Voor een introductie zie J. Agnew (2004). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.

¹⁰ K. Polanyi (1957). *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon; B. van Apeldoorn, B., N. de Graaff, en H. Overbeek (2012). “The reconfiguration of the global state–capital nexus”, *Globalizations*, 9(4), pp. 471-486.

¹¹ L. Elliot (2019). “World's 26 richest people own as much as poorest 50%, says Oxfam”. *The Guardian*, _____ January 21, URL: <https://www.theguardian.com/business/2019/jan/21/world-26-richest-people-own-as-much-as-poorest-50-per-cent-oxfam-report>.

¹² De klassiekers zijn hier met name R.A. Dahl (1961). *Who governs? Democracy and power in an American City*. Yale University Press; C. Lindblom (1977). *Politics and markets: the world's political-economic systems*. Basic Books; G.W. Domhoff (1978). *Who really rules? New Haven and community power re-examined*.

Transaction Books; C. Wright Mills. (1999) [1956]. *The Power Elite*. Oxford University Press.

¹³ B. Milanovic (2016). *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard University Press.

¹⁴ Over het idee van een transnationale kapitalistische klasse en economische elite, en eventueel scheidslijnen daarbinnen zie o.a. K. van der Pijl (1998). *Transnational classes and international relations*. Routledge; B. van Apeldoorn, *Transnational Capitalism, op cit.*; W.K. Carroll (2010). *The making of a transnational capitalist class: corporate power in the 21st century*. Zed Books, E. M Heemskerk, M. Fennema, & W. K. Carroll, (2016). "The global corporate elite after the financial crisis: evidence from the transnational network of interlocking directorates. *Global Networks*, 16(1), 68-88. Voor een populaire analyse van het fenomeen van de mondiale machtselite en de klasse van superrijken zie D. Rothkopf (2008). *Superclass: The global power elite and the world they are making*. Farrar, Straus and Giroux.

¹⁵ Agnew, *Geopolitics*, op. cit.

¹⁶ A. Anievas, (2014). *Capital, the state, and war: class conflict and geopolitics in the thirty years' crisis, 1914-1945*. University of Michigan Press. Zie ook R. Desai (2013). *Geopolitical economy: After US hegemony, globalization and empire (the future of world capitalism)*. Pluto Press.

¹⁷ B. van Apeldoorn, & N. de Graaff (2012). "The limits of open door imperialism and the US state–capital nexus", *Globalizations*, 9(4), 593-608. Zie ook S. Starrs (2013). "American economic power hasn't declined—It globalized! Summoning the data and taking globalization seriously", *International Studies Quarterly*, 57(4), pp. 817-830.

¹⁸ Voor een nadere theoretische onderbouwing hiervan zie B. van Apeldoorn, (2014). "Geopolitical Strategy and Class Hegemony: Toward a Historical Materialist Foreign Policy Analysis", *Spectrum: Journal of Global Studies*, 6(1), pp. 1-20.

¹⁹ Bron: <https://theconversation.com/we-estimate-china-only-makes-8-46-from-an-iphone-and-thats-why-trumps-trade-war-is-futile-99258>

²⁰ K. Marx (1990) *Capital, Volume 1*, Harmondsworth: Penguin. Voor een goed overzicht en analyse van de globalisering van productie en het ontstaan van mondiale productienetwerken zie P. Dicken (2014). *Global shift: Mapping the changing contours of the world economy*. SAGE.

²¹ S. Gindin, en L. Panitch (2012). *The making of global capitalism*. Verso Books. Voor hoe de VS deze rol in periode na de Koude Oorlog speelde zie B. van Apeldoorn en N. de Graaff (2016). *American grand strategy and corporate elite networks: The Open Door since the end of the Cold War*. Routledge

²² Voor één van de belangrijkste historische interpretaties van de oorsprong van de Amerikaanse expansiedrift en hoe die zich daarna ontwikkelde zie W. LaFeber (1994). *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad 1750 to the Present*, 2e editie. W.W. Norton, en W. LaFeber (1998 [1963]). *The New Empire: An Interpretation of American Expansion, 1860-1898 - Thirty-Fifth Anniversary Edition*. Cornell University Press

²³ Van Apeldoorn en de Graaff, *American Grand Strategy*, op. cit.

²⁴ Voor deze benadering en het contrast met gevestigde theorieën binnen de Leer der Internationale Betrekkingen zie B. van Apeldoorn, en N. De Graaff (2014). "Corporate elite networks and US post-Cold War grand strategy from Clinton to Obama", *European Journal of International Relations*, 20 (1): 29-55.

²⁵ Van Apeldoorn en de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks*, op. cit.

²⁶ Van Apeldoorn en de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks*, op. cit., h. 3. Zie ook V. Burris (1992). "Elite policy-planning networks in the United States", *Research in Politics and Society*, 4, pp. 111–134; D. E. Abelson (2014). "Old world, new world: the evolution and influence of foreign affairs think-tanks", *International Affairs*, 90(1), pp. 125–142; D. E. Abelson, S. Brooks, & X. Hua (red.) (2017). *Think Tanks, Foreign Policy and Geo-politics: Pathways to Influence*. Routledge.

²⁷ Ook ander onderzoek, vanuit een hele andere invalshoek, en met gebruik van hele andere onderzoeksmethoden, komt tot de conclusie dat de economische elite bepalend is voor het Amerikaanse buitenlandse beleid, zie L.R. Jacobs, en B. Page (2005) "Who influences US foreign policy?", *American Political Science Review*, 99(1), pp. 107–123. Zie ook J.A. Winters, en B.I. Page (2009). "Oligarchy in the United States?", *Perspectives on Politics*, 7(4), pp. 731–751.

²⁸ Van Apeldoorn en de Graaff, *American Grand Strategy and Corporate Elite Networks*, op. cit.. Christopher Layne komt wat betreft de continuïteit van de Amerikaanse strategie in termen van het bevorderen van de "Open Door" tot dezelfde conclusie maar de rol van economische elitenetwerken blijft onzichtbaar bij hem. Zie C. Layne (2006). *The peace of illusions: American grand strategy from 1940 to the present*. Cornell University Press.

²⁹ Voor een eerdere baanbrekende studie van de trans-Atlantische dimensie van het Amerikaanse project zie K. van der Pijl (1984). *The Making of the Atlantic Ruling Class*. Verso.

³⁰ Van Apeldoorn, *Transnational Capitalism*, op. cit.

³¹ N. Smith (2004). *American empire: Roosevelt's geographer and the prelude to globalization*. University of California Press, p. 19.

³² Van Apeldoorn en de Graaff, *American Grand Strategy*, op. cit.. Voor het militarisme waar dit toe leidt zie A.J. Bacevich, (2010). *Washington Rules. America's Path to Permanent War*. Metropolitan Books.

³³ S. Kinzer (2006). *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq*. New York: Times Books-Henry Holt; O.A. Westad (2005). *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. Cambridge: Cambridge University Press.

³⁴ N.Turse (2019). "Military Named Secretive Base in Syria After 'Game of Thrones' Bastion", *The Intercept*, 22 augustus, URL: <https://theintercept.com/2019/08/22/game-of-thrones-syria-military/>; A. Macias (2019). "The debt and spending deal includes \$738 billion for defense, and the Pentagon has 'no complaints'", *CNBC News*, 30 juli, URL: <https://www.cnbc.com/2019/07/30/pentagon-happy-about-new-defense-budget.html>

³⁵ Cost of War Project, Watson Institute, Brown University: [https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/Current%20US%20Counterterror%20War%20Locations Costs%20of%20War%20Project%20Map.pdf](https://watson.brown.edu/costsofwar/files/cow/imce/papers/Current%20US%20Counterterror%20War%20Locations%20Costs%20of%20War%20Project%20Map.pdf)

³⁶ Zie ook de neoconservatieve analyse van R. Kagan (2010). *The Return of History and the End of Dreams*. Random House, en vanuit een politieke tegenoverstelde hoek, met al een waarschuwing voor de liberale orde, A. Callinicos (2010). *Bonfire of illusions: The twin crises of the liberal world*. Polity.

³⁷ M. Wolf (2019). "The 100-year fight facing the US and China", *Financial Times*, 5 juni, p. 9. Over de Bilderberg Conferentie en de rol die het speelt in het vormen van een transnationale elite consensus zie Richardson, I., Kakabadse, A., & Kakabadse, N. (2013). *Bilderberg people: Elite power and consensus in world affairs*. Routledge.

³⁸ C. Layne (2018). "The US–Chinese power shift and the end of the Pax Americana", *International Affairs*, 94(1), pp. 89-111. Anderen, met goede argumenten, stellen dat het met die machtsverschuiving vooralsnog wel meevalt en dat Amerika's macht nog onverminderd groot is, zie bijv. Starrs, "American Economic Power Hasn't Declined", op. cit. Echter, waar Amerika's absolute macht misschien onverminderd groot blijft kan het niet anders dan dat zijn relatieve macht afneemt met een zich doorzettende economische en militaire opkomst van China, in ieder geval in zoverre Amerikaanse en Chinese macht rivaliserend zijn.

³⁹ J. Whalen, A. Bhattarai en R. Albergotti (2019). "Trump 'hereby' orders U.S. business out of China. Can he do that?", *Washington Post*, augustus 24, URL: <https://www.washingtonpost.com/business/2019/08/23/trump-hereby-orders-us-business-out-china-can-he-do-that/>

⁴⁰ A. Tooze (2019). “Is this the end of the American Century?”, *London Review of Books*, 4, april.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld Trump’s speech voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties vorig jaar: <https://www.vox.com/2018/9/25/17901082/trump-un-2018-speech-full-text>

⁴² Voor de idee van populisme als terugslag van de globalisering, en met name in reactie op de groeiende inkomensongelijkheid zie ook B. Milanovic, *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard University Press; zie ook J.B. Judis (2016). *The Populist Explosion*. Columbia Global Reports.

⁴³ Voor een pleidooi voor een links populisme als antwoord op de crisis, maar vóór een radicale verdieping van de liberale democratie zie C. Mouffe (2018). *For a Left Populism*. Verso.

⁴⁴ Voor het beste historische narratief van de crisis, of serie van crises zoals de auteur het ziet, zie A. Tooze (2018). *Crashed: How a decade of financial crises changed the world*. Penguin. Voor een belangrijke politiek-economische analyse van de crisis zie W. Streeck (2013). *Gekaufte Zeit: die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus*. Suhrkamp Verlag.

⁴⁵ Deze gedachte is, zeker in kringen van Westerse experts op het terrein van internationale betrekkingen, gemeengoed geworden sinds de verkiezing van Trump. Zie bijvoorbeeld S. Walt (2016). “The Collapse of the Liberal World Order”, *Foreign Policy*, <http://foreignpolicy.com/2016/06/26/the-collapse-of-the-liberal-world-order-european-union-brexit-donald-trump/>; G. J. Ikenberry (2018). “The end of liberal international order?”, *International Affairs*, 94(1), pp. 7–23; R. Jervis, F. J. Gavin, J. Rovner, en D. N. Labrosse (red). (2018). *Chaos in the Liberal Order: The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century*. Columbia University Press. Overigens was er ten aanzien van dit thema ook al voor Trump een groeiende literatuur, een indicatie dat de oorzaken van de huidige crisis dieper liggen, zie bijv. A. Acharya (2014). *The end of American world order*. Cambridge: Polity Press, en J.S. Nye (2015.) *Is the American Century Over?* London: Polity.

⁴⁶ Tooze (2018), *Crashed*, op. cit. ; M. Hirsh (2010). *Capital offense: How Washington's wise men turned America's future over to Wall Street*. John Wiley & Sons.

⁴⁷ Over de problematische verhouding tussen kapitalisme en democratie in het licht van de financiële en economische crisis zie Streeck, *Gekaufte Zeit*, op. cit.

⁴⁸ Voor de dimensie van ongelijkheid zie Milanovic, *Global Inequality*, op. cit..

⁴⁹ S.F. Cohen (2011). *Soviet Fates and Lost Alternatives*. New York: Columbia University Press; J. Lind (2017). “Asia’s Other Revisionist Power: Why US Grand Strategy Unnerves China”, *Foreign Affairs*, 96, 74.

⁵⁰ Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. New York: Progress, p. 276.

⁵¹ M. Wolf (2017). "Donald Trump's pluto-populism laid bare", *Financial Times*, 2 mei.

⁵² De Graaff en van Apeldoorn, "US–China relations and the liberal world order", op. cit.

⁵³ Die legitimiteitscrisis dateert al van voor de euro-crisis en manifesteerde zich voor het eerst heel duidelijk na het verwerpen van de Europese Grondwet door de meerderheid van de Franse en Nederlandse kiezers, zie B. van Apeldoorn (2009) "The contradictions of 'embedded neoliberalism' and Europe's multilevel legitimacy crisis: the European project and its limit", in B. van Apeldoorn, J. Drahokoupil, en L. Horn (eds). *Contradictions and Limits of Neoliberal European Governance – From Lisbon to Lisbon*. Palgrave, pp. 21-43

⁵⁴ Europese Commissie (2019). *EU-China – Een strategische visie* - een gezamenlijke mededeling aan het Europees Parlement, de Europese Raad en de Raad. JOIN (2019) 5 final, URL: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-eu-china-a-strategic-outlook_nl_0.pdf

